

سال انتشار	۱۴۰۵	شماره انتشار	صفحات	۱-۱۳
------------	------	--------------	-------	------

پروژه داپ ترکیه از منظر حقوق بین الملل؛ با تأکید بر احداث سد کاراکورت

آقای دکتر علی مشهدی، خانم زهرا ملکی راد و خانم ریحانه حامدی

دانشیار گروه حقوق عمومی و بین الملل دانشکده حقوق دانشگاه قم

دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه قم

دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه قم

چکیده

امروزه با وجود بحران آب، لزوم دسترسی به آب شیرین سالم، کافی و بهداشتی برای دولت‌ها به امری ضروری در جهت تحقق رفاه و امنیت انسانی اتباعشان مبدل شده است. از طرفی حق بر آب به عنوان یک حق بشری نیز مورد شناسایی قرار گرفته است. در این میان برخی کشورها که در بالادست حوزه آبریز قرار دارند با استفاده از منابع آبی موجود در نواحی سرزمینی خود و سدسازی‌های گسترده مانع تحقق حق بر آب برای همسایگان‌شان در پایین دست شده و اجازه دست‌یابی به مقادیر مورد نیاز آب کافی، سالم و بهداشتی را برای اسیر کشورهای ساحلی آن حوزه محدود می‌نمایند. کشور ترکیه با احداث تعداد قابل توجهی از سدها با عنوان پروژه‌های آناتولی شرقی و غربی برخی از گمانه‌زنی‌های حقوقی را در این زمینه فراهم نموده است که از منظر حقوق بین‌الملل آب قابل بررسی است. با توجه به اهمیت آب در خاورمیانه و ابعاد هیدروژمونی و هیدروپلیتیک آن، کشور ترکیه با احداث سد، موانع آبی گسترده‌ای را برای کشورهای پایین دست خود ایجاد نموده است و این از منظر حقوق بین‌الملل آب‌های فرامرزی با چالش‌های متعددی مواجه است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ گردآوری اطلاعات، به روش کتابخانه‌ای و از طریق مطالعه قوانین و منابع معتبر انجام شده و اطلاعات به دست آمده به صورت توصیفی-تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: حقوق بین‌الملل آب، پروژه داپ، آبراهه‌های بین‌المللی، آب‌های فرامرزی، حق بر آب.

طبقه‌بندی: JEL، فقه - حقوق - جزا و جرم‌شناسی - حقوق بین‌الملل - حقوق خصوصی

Türkiye's DAP project from the perspective of international law; Emphasizing the construction of the Karakurt Dam

Abstract

Today, despite the water crisis, the need for access to safe, sufficient and sanitary fresh water has become a necessity for governments to realize the well-being and human security of their citizens. On the other hand, the right to water has been recognized as a human right. In the meantime, some countries that are located upstream of the catchment area by using the water resources available in their territorial areas and building large dams prevent the realization of the right to water for their neighbors downstream and limit the access to the required amounts of sufficient, healthy and sanitary water for the captives of the coastal countries of that area. By building a significant number of dams under the name of Eastern and Western Anatolian projects, Turkey has provided some legal speculations in this field, which can be examined from the perspective of international water law. Considering the importance of water in the Middle East and its hydro-hegemonic and hydropolitical dimensions, Turkey has created extensive water barriers for its downstream countries by building a dam, and this is facing many challenges from the perspective of international transboundary water rights. In terms of purpose, this research is practical and in terms of information gathering, it was done in a library method and through the study of valid laws and sources, and the obtained information was analyzed in a descriptive-analytical manner.

Keywords: International water rights, Dop project, International waterways, Transboundary waters, right to water

متن مقاله

ایران و رود ارس می-توان به پروژه سد کاراکورت و آناتولی شرقی موسوم به داپ اشاره کرد که اثرات مختلفی بر منطقه خواهد داشت؛ در این جستار به بررسی ابعاد و آثار این پروژه-می-پردازیم. حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق بشری شناخته می-شود. طرفداران حقوق بشر، حق بر محیط زیست را به عنوان یک حق مستقل حقوق بشری برای داشتن محیط زیست با کیفیت به رسمیت می-شناسند. دولت-ها از حق حاکمیت انحصاری بر منابع طبیعی خود برخوردارند، اما مبتنی بر یک سری اصولی از جمله؛ اصل تعهد به همکاری، اطلاع-رسانی و کمک در مواقع اضطراری، حمایت و حفاظت از محیط زیست، الزام به پرداخت غرامت می-باشند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱). محیط زیست سالم به عنوان محور و یکی از شاخص-ترین فاکتورهای توسعه یافتگی از دید مجامع بین-المللی شناخته شده است. اهمیت و صیانت از حفاظت از محیط زیست از این جهت است که به-طور مستقیم به سلامت انسان-ها و سایر موجودات زنده ارتباط دارد و به همین علت ضرورت حفاظت از محیط زیست در قوانین مختلف منطقه-ای و بین-المللی منعکس شده است (قربان-نژاد زیناب و افشاری، ۱۳۹۸: ۱). کمیسیون حقوق بین-الملل در ماده ۲۶ طرح جنایت علیه صلح و امنیت بشری اعلام نمود: هر کسی که عمداً باعث ایجاد خسارات گسترده، پایدار و شدید در محیط زیست طبیعی شود و یا دستور انجام آن را صادر کند، در صورت اثبات، محکوم خواهد شد. لذا ضمن تلفیق مواد ۱۹ و ۲۶ با اقتباس از دو طرح مجزای کمیسیون حقوق بین-الملل، این نتیجه حاصل می-شود که جرایم زیست-محیطی در صورتی-که تعمدی باشد، حفاظت از محیط زیست را اساساً نقض کرده باشد و همچنین خسارات گسترده، شدید و پایدار باشد، جنایت بین-المللی تلقی می-گردد (جلالیان و همکاران ۱۳۹۷: ۲۱).

۱. آب-های فرامرزی و چرایی اهمیت آن-ها

آب-های فرامرزی به منابع آبی اطلاق می-شود که از مرزهای ملی یک کشور عبور می-کنند و به کشورهای دیگر نیز مربوط می-شوند. این منابع می-توانند شامل رودخانه-ها، دریاچه-ها و سفره-های آب زیر زمینی باشند. مدیریت این منابع به دلیل تاثیرات زیست محیطی، اقتصادی و

به طور کلی کمتر از ۳ درصد از کل منابع آبی جهان، شامل آبهای شیرین است که این مقدار نیز به صورت کامل در دسترس همگان قرار ندارد چرا که بخش عمده-ای را یخچال-های طبیعی و قطبی و به علاوه آب-های زیرزمینی در بر گرفته است. از سوی دیگر آب-های شیرین دریاچه-ای و رودخانه-ای پراکندگی متوازی در سطح جهان را شامل نمی-شود که همین موضوع در کنار کمبود منابع آبی و تنش-های آبی موجب شده است دولت‌ها در جهت بالا بردن سهم خود از این منابع، اقدام به سد-سازی- در مسیر رودخانه-ها کرده-اند. حقوق بین-الملل عرفی برای منابع آب شیرین فرامرزی، شیوه استفاده منصفانه و معقول را پیش-بینی می-کند، اعلامیه مادرید ۱۹۱۱ بیان می-دارد، که رژیم رودخانه-ها و دریاچه-ها، به هم پیوسته یا متوالی نمی-تواند توسط یک دولت به ضرر هم-ساحلی بدون رضایت تغییر داده شود (Zaman, Fahim: ۲۰۲۱). به همین ترتیب ماده ۲ اعلامیه مونته ویدئو ۱۹۳۳ اشاره می-کند که هیچ دولتی نمی-تواند بدون رضایت دولت ساحلی دیگر، برای بهره-برداری صنعتی یا کشاورزی از آب-های خود، هر گونه تغییری را که ممکن است مضر باشد، در مسیرهای آبی با ماهیت بین-المللی وارد کند (Zaman, Fahim: ۲۰۲۱). امروزه گسترش شدید جمعیت همراه با کمبود منابع آب شیرین برای جمعیت-های موجود در برخی مناطق با اقلیم خشک و کم برخوردار در دسترسی به آب شیرین و یا عدم دسترسی برابر به این منابع، چگونگی بهره-برداری از آب-های فرامرزی، باعث شده است جامعه جهانی به سمت رویکردی دغدغه-مدارانه گام بردارد. دولت-ها ممکن است از یک سو برای تأمین آب شیرین اتباع خود و نیازهایی وابسته به این منبع حیاتی و از سوی دیگر گاه‌ها با انگیزه-های سیاسی یا غیره با اعمال زور بر همسایگان خود در پایین-دست و مجاورت مرزهای آبی مشترک، دست به تغییرات در مسیر آبراه زده و عموماً با سد سازی-های متعدد موجب عدم وصول آب کافی و با کیفیت در کشورهای مجاور یا پایین-دست می-شوند. از جمله این سدسازی-ها در منطقه شمال شرقی

درون نسلی این است که منابع و امکانات موجود زیست-محیطی به شیوه منصفانه، عادلانه و منطقی در اختیار افراد نسل حاضر قرار گیرد. در بهره-برداری از منابع آبی، برخی موقعیت-ها چون گذر یک رودخانه بین-المللی از میان چند کشور چون نیل و یا رودخانه-های فرامرزی که مرز کشورها را تشکیل می-دهند و مشترک میان دو کشور همسایه هستند رعایت انصاف درون نسلی بسیار مورد توجه است. به این معنی که کشورهای بالا-دست یا هم-جوار به گونه-ای از منابع آبی در اختیار استفاده کنند تا کشور یا کشورهای پایین-دست یا مجاور نیز بتوانند امکان استفاده-ای با کیفیت و کمیت مناسب را برای مردم خود داشته باشند. به این طریق انصاف درون نسلی محقق می-شود (مشهدی و مقداد، ۱۳۹۵: ۳). الگو قرار دادن اصل بهره-برداری منصفانه و معقول موجبات توجه به بهره-برداری عادلانه در زمان یک نسل، میان افراد آن نسل و در ارتباط نسل حاضر با نسل-های بعد از خود را فراهم می-کند. و سبب می-شود تا با این شیوه استفاده به حق همه نسل-ها در برخورداری از منابع به ویژه منابع آبی مناسب، کافی و با کیفیت در نظر گرفته شود (ملکی-راد، ۱۴۰۰: ۷۹). در سال-های اخیر ترکیه با ایجاد سدهای متعدد و بهره-برداری-های غیر اصولی رعایت اصل انصاف درون نسلی را در همجواری با همسایگان خود نقض کرده است.

۱-۳. اصل استفاده معقول و منصفانه

اصل استفاده عادلانه که از رویه بین دولتی مربوط به جریان-های آب شکل گرفته است، مشروعیت یک استفاده را با متعادل کردن همه عوامل مرتبط با یک مورد خاص و تعیین این که آیا استفاده منصفانه و معقول است یا خیر مشخص می-کند، که به عنوان یک اصل کلی حقوقی در روابط میان دولت-ها مطرح می-شود و در زمینه آبراهه-های بین-المللی استفاده-هایی را که منجر به آسیب قابل توجهی به کشور دیگر می-شود را منع می-سازد (۴۱۹: ۱۹۹۶، Patricia K. Wouters). معاهدات فراوانی برای جنبه-ها یا اشکال مختلف منابع آبی فرامرزی اعمال می-شود. علاوه بر معاهدات، قوانین عرفی بین-المللی نیز بر این اصل صحت می-گذارند. کنوانسیون ۱۹۹۷ حقوق بهره-برداری غیر-کشتیرانی از

اجتماعی که بر کشورهای مختلف دارد، بسیار مهم است. کنوانسیون سازمان ملل در مورد حقوق استفاده از آب-های بین-المللی برای مقاصد غیر کشت و زرع (۱۹۹۷) به تعریف و مدیریت این منابع پرداخته است. این کنوانسیون بر اهمیت همکاری بین کشورها برای استفاده پایدار و عادلانه از آب-های فرامرزی تاکید می-کند.

تأثیرات عمیقی که آب-های فرامرزی بر زندگی انسان-ها، محیط زیست و اقتصاد کشورها دارند بر کسی پوشیده نیست. از جمله اهمیت آن-می-توان به منبع اصلی تامین آب و منبع حیاتی آب نام برد، برای کشاورزی، صنعت و مصارف خانگی در کشورهای مختلف هستند که بویژه در مناطق خشک و نیمه خشک بر اهمیت آن افزوده می-شود. اهمیت دیگر آن توسعه اقتصادی است؛ چرا که آب-های فرامرزی می-توانند به توسعه صنایع و تولید انرژی کمک کنند. سدها و نیروگاههای آبی معمولاً در کنار این منابع ساخته می-شوند و به تامین انرژی و اشتغال زایی کمک می-کنند. همچنین مدیریت این آب-ها می-تواند به تقویت روابط بین کشورها و ایجاد همکاری-های بین-المللی در راستای حفظ منابع و منافع مشترک منجر شود.

مدیریت صحیح و پایدار آب-های فرامرزی برای رفاه و توسعه پایدار کشورها ضروری است.

۱-۱. تعهدات دولت-ها نسبت به آب-های فرامرزی در حقوق بین-الملل آن چه تحت عنوان تعهد دولت-ها به رعایت محیط زیست بیان می-شود به معنی تعهدی است که آن-ها نسبت به جلوگیری از آلوده ساختن مناطق خارج از صلاحیت خود دارند. دولت-ها باید با دادن اطلاعات به مردم، حساسیت و مشارکت عموم را تشویق نمایند، ضمناً دسترسی مؤثر به مراجع قضایی و اداری و انجام امورات قضایی و اداری از جمله مجازات و جبران خسارات هم باید تضمین شود (زارع و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸۶).

۱-۲. رعایت انصاف درون نسلی

کمیایی منابع آبی در عصر حاضر، بحرانی بالقوه در روابط بین-الملل محسوب می-گردد که حقوق بین-الملل در صدد است به آن پاسخ حقوقی مناسب ارائه نماید (پورهاسمی، سیدعباس، ۱۳۹۳). مقصود از انصاف

آب بین‌المللی به شیوه‌ای منصفانه و معقول شرکت کنند. چنین مشارکتی هم شامل حق استفاده از آبراهه و هم وظیفه همکاری در حفاظت و توسعه آن است که در این کنوانسیون پیش‌بینی شده است. [۲] ماده ۶ کنوانسیون آبراهه‌ها، ماده ۵ را با تشریح عوامل و شرایط مربوطه که باید در حصول استفاده معقول و عادلانه در نظر گرفته شوند، بیان می‌کند. مواردی مانند خصوصیات طبیعی، نیازهای اجتماعی و اقتصادی کشورهای حوزه آبی مربوطه، جمعیت وابسته به جریان آب در قلمرو هر دولت ذی‌نفع در آبراهه را شامل می‌شود. علاوه بر هدف [۳]۶ از اهداف توسعه پایدار، هدف ۱۰ نیز ناظر بر رفع نابرابری درون و میان دولت‌ها در ارتباط با تعهد به توسعه پایدار بر اساس اصل استفاده منصفانه و معقول است (الصحراوی، ۲۰۱۷: ۱۳). که می‌توان این اهداف را به منابع آبی به عنوان منبع مهم و حیاتی از منابع محیط زیست تسری داد و برقراری عدالت و برابری در بهره‌برداری را در میان و درون دولت‌ها برای این منابع هم مهم برشمرد.

۱-۴. تعهد به رعایت اصل همکاری در مسیرهای آبی مشترک
مقصود از تعهد به همکاری در مورد منابع آبی مشترک، مجموعه‌ای شامل تدابیر و تعهدات متقابل است که از سوی دولت‌های ذینفع در راستای بهره‌برداری بهتر از منابع آبی و تحقق منافع حداکثری برای سایر دولت‌های ساحلی می‌بایست رعایت گردد (الصحراوی، ۲۰۱۷: ۱۳). لازم است تا کشورها در بهرمنند شدن از منابع مشترک چه منابع فرامرزی و چه منابع بین‌المللی لزوم پایبندی به اصل همکاری را رعایت کنند تا به حفظ منابع زیست‌محیطی از این طریق کمک کرده و به دستیابی به هدف توسعه پایدار ایفای نقش کنند. اصل همکاری بستر و سازکاری برای اجرای سایر اصول در عرصه عمل است. به گونه‌ای که جریان اصلی مانند اصل استفاده معقول و منصفانه در کنار استفاده از اصل همکاری به طور کامل ممکن می‌شود. در اصل همکاری چگونگی ارتباط کشورها برای استفاده منصفانه و معقول از منابع و سایر اصول موجود در این مورد، در بازه‌های زمانی مختلف بررسی می‌شود (ملکی راد، ۱۴۰۰: ۱۱۳). این همکاری می‌تواند در قالب ایجاد سازمان‌های مشترک، اطلاع‌رسانی،

آبراهه‌های بین‌المللی سازمان ملل متحد که در سال‌های اخیر لازم‌الاجرا شده است، در راستای بهره‌برداری معقول و منطقی از منابع آب مشترک و با محوریت اصل بهره‌برداری منطقی از منابع آب تهیه شده است (محمدی دینانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۷۳). مسیرهای آبی فرامرزی شامل رودخانه‌ها، مرزهای مشترک آبی مانند رودهای فصلی یا رودخانه‌های دائمی و دریاچه‌ها در محدوده مرزی بین کشورها همواره شاهد منازعات و درگیری‌ها یا اختلاف میان کشورها در نحوه و میزان استفاده از این منابع است. سیاست‌های اتخاذ شده توسط یک کشور در بالادست یک رودخانه می‌تواند پیامدهای مثبت یا منفی برای همسایگان و استفاده‌کنندگان در پایین‌دست داشته باشد. مجموع سیاست‌های انتخابی می‌تواند بر امنیت انسان و کیفیت زندگی انسان‌ها اثرگذار باشد (Alana M., Wilson and Others, ۲۰۱۷: ۱۴). در سطح بین‌المللی بسیار به استفاده منصفانه و معقول از منابع و مسیرهای آبی بین‌المللی توجه شده است. به عنوان مثال، دادخواست ثبت شده شیلی در دیوان بین‌المللی دادگستری علیه بولیوی در ۶ ژوئن ۲۰۱۶، در رابطه با ضرورت توجه به بهره‌برداری بهینه از منابع آب مشترک مرزی و توجه به اصل بهره‌برداری معقول از جمله مواردی است که در راستای تأکید بر مصرف معقول از منابع آب و مسئولیت‌های ناشی از نقض این تعهد در حقوق بین‌الملل محیط زیست است. [۱] تخصیص و استفاده از آب بین دولت‌ها عمدتاً توسط اصل استفاده منصفانه و معقول تنظیم می‌شود. ماده ۵ کنوانسیون آبراهه‌های بین‌المللی می‌گوید (ملکی راد، ۱۴۰۰: ۱۱۲):

الف- دولت‌های جریان آب باید در قلمرو مربوطه خود از یک جریان آب بین‌المللی به شیوه‌ای عادلانه و معقول استفاده کنند. به طور خاص، یک جریان آب بین‌المللی باید توسط دولت‌های آبریز با هدف دستیابی به بهره‌برداری بهینه و پایدار از آن و منافع حاصل از آن، با در نظر گرفتن منافع کشورهای رودخانه مربوطه، مطابق با حفاظت کافی از مسیر آب، استفاده و توسعه یابد.

ب- کشورهای حاشیه آب باید در استفاده، توسعه و حفاظت از یک مسیر

از اصول متداول در حقوق بین-الملل عمومی، اصل همکاری در بین کشورهاست که در منشور سازمان ملل متحد و شماری از معاهدات بین-المللی چندجانبه و دوجانبه از جمله کنوانسیون بهره-برداری-های غیر-کشتیرانی از آبراهه-های بین-المللی ۱۹۹۷ مهم دانسته شده است (دواد-محمد و آزاد عبدالقادر صالح ولدبیگی، ۱۴۰۰: ۱۴۷۱-۱۴۶۸). بر اساس این اصل می-توان استنباط کرد که در صورت ایجاد هماهنگی-های لازم بر طبق اصل همکاری میان دولت-های ساحلی در یک آبراه، می-توان با استفاده بی-ضرر و مطمئن از آبراه به تضمین امنیت آب کمک کرد (ملکی راد، ۱۴۰۰: ۱۱۶).

۱-۵. اصل منع آسیب فرامرزی

یکی از اصول اساسی حقوق بین-الملل این است که دارنده یک حق باید به نحوی از آن استفاده کند که به دیگران آسیبی نرساند. این تعهد مستلزم آن است که یک دولت از قلمرو و منابع خود یا منابع مشترک با همسایگانش به ضرر دولت دیگر استفاده نکند. که این اصل حقوقی بین-المللی به طور طبیعی به مدیریت و بهره-برداری از رودخانه-های بین-المللی تسری می-یابد (۲۱۸: ۲۰۰۷، Alam, Shawkat). اعلامیه کنفرانس استکهلم [۵] ۱۹۷۲ در مورد محیط انسانی، در ترسیم مفهومی متمرکز-تر در سطح جهان از حاکمیت فردی نسبت به آنچه قبلاً به طور گسترده پذیرفته شده بود، تصدیق کرد که دولت-ها دارای حق حاکمیتی برای بهره-برداری از منابع خود بر-اساس سیاست-های زیست-محیطی خود هستند و همچنین دولت-ها وظیفه دارند اطمینان حاصل کنند که فعالیت-های آن-ها باعث آسیب رساندن به محیط زیست سایر دولت-ها یا مناطق خارج از محدوده صلاحیت ملی آن-ها نمی-شود (Alam, Shawkat, ۲۰۰۷: ۲۱۸). سد سازی-های بی-رویه و بی-قاعده و دیگر پروژه-های توسعه آب، تأثیرات فراوانی بر اقتصاد و جامعه دارد که از نقطه نظر بحث-های مربوط به پایداری، اهمیت فراوانی دارد (Adams, W.M., ۲۰۰۹: ۳۱۳). حقوق بین-الملل سوابق فراوانی را در مورد حقوق و تعهدات استفاده از آب برای رودخانه-ها در قسمت-های بالا-دست و پایین-دست ارائه می-کند. اعلامیه مادرید ۱۹۱۱ می-گوید که رژیم

مشورت و مذاکره و غیره صورت گیرد. این مسأله در کنوانسیون ۱۹۹۷ به طور آشکار مورد اشاره قرار گرفته است. مواد یازده و دوازده این کنوانسیون تعهد دولت-ها به مشورت، مذاکره و تبادل اطلاعات درباره آبراهه-های بین-المللی اشاره می-کند. [۴] اصل همکاری در عرصه بین-الملل، این اصل با توجه به کنوانسیون غیرکشتیرانی از آبراهه-های بین-المللی ۱۹۹۷، به ترتیب در عرصه اجرا شامل (دواد-محمد و آزاد عبدالقادر صالح ولدبیگی، ۱۴۰۰: ۱۴۷۱-۱۴۶۸)؛ ۱- تعهد کلی به همکاری (بند ۱ ماده ۸ استفاده غیر-کشتیرانی از آبراهه-های بین-المللی بر لزوم تعهد به همکاری دولت-های آبراه برای بهره-برداری بهتر تأکید کرده است)، ۲- اعلام هشدار و مشورت قبلی (ماده ۱۲ کنوانسیون مبین هشدار یک طرف به دیگران قبل از اجرای عملی که ممکن است دارای پیامدهایی برای دیگران باشد، است)، ۳- مبادله منظم داده-ها و اطلاعات (دولت-های ذینع حسب ماده ۹ کنوانسیون بر لزوم تبادلات اطلاعاتی و داده-ها در زمینه آبراه تأکید ورزیده و آن را بخشی از تعهد به همکاری نام برده در ماده ۸ می-داند و خواهان این تبادل به صورت منظم در محدوده هیدرولوژیک، زمین شناسی آبی، اکولوژیک و نوعیت آب است)، ۴- مدیریت مشترک آبراهه-های بین-المللی (بند ۱ ماده ۶۴ مقررات سند برلین ۲۰۰۴ قید شده است که به منظور ضمانت بهره-برداری منصفانه و پیوسته آب و پیشگیری از هر آسیبی لازم است دولت-های ساحلی به تأسیس سازمان یا کمیته-ای مشترک برای مدیریت یکپارچه حوضه آبی بین-المللی اقدامات لازم را انجام دهند)، ۵- تعهد به اعلان در موارد خطر و اضطرار (کمیسیون حقوق بین-الملل اول بار در سال ۱۹۸۹ به این موضوع پرداخت و سپس ماده ۲۷ کنوانسیون استفاده-های غیر-کشتیرانی در سال ۱۹۹۷ اشاره کرده است که دولت-ها چه به صورت واحد و چه جمعی در صورت ایجاد زیان برای آبراه شده باشند موظفند نسبت به پیشگیری یا کاهش آسیب ناشی اقدام کنند) (دواد-محمد و آزاد عبدالقادر صالح ولدبیگی، ۱۴۰۰: ۱۴۷۱-۱۴۶۸). با توجه به تغییرات اقلیمی، خشکسالی، بهره-برداری بی-رویه از آب، کمبود منابع آبی و افزایش جمعیت، منازعات بر سر آبراهه-های بین-المللی تشدید یافته است. یکی

نام برده خواهد ساخت. نبود قوانین بین-المللی متقن و دارای ضمانت اجرا در حوزه آب-های بین-المللی باعث شده است تا کشورهای مختلفی از جمله ترکیه با گروگان-گیری آب رودخانه-های مشترک در بالادست، اقدام به سدسازی-های گسترده کند؛ بدین ترتیب دسترسی دیگر همسایگان خود به منابع آبی مورد نیاز آن-ها را کاهش دهند تا از پی آن امکان بهره-گیری از فشار سیاسی در راستای سیاست-های خارجی-شان را داشته باشند. موضوعی که با اقدامات سدسازی ترکیه، پیش از این عراق و سوریه را تحت-تأثیر قرار داده و اکنون ایران، جمهوری آذربایجان و ارمنستان را هدف گرفته است. غفلت از این امر موجب می-شود تا کشورهای بهره-برداري کننده از رود ارس، در آینده با مشکلات اقتصادی، زیست-محیطی و امنیتی مواجه شده و به همین دلیل بهای سنگینی را در اقتصاد منطقه-ای و مقبولیت حاکمیتی خود در بین شهروندان متحمل شوند (فرهودی زرنق، ۱۴۰۰). عملیات سدسازی یکی از معضلات مجادله برانگیز است که در کنار آثار زیست محیطی، اقتصادی و سیاسی، آثار اجتماعی فراوانی مثل ویرانی نظام تولید سنتی و مهاجرت، حاشیه-نشینی و بزهکاری و در نهایت فقر و بیکاری و... را ایجاد می-کند (احمدی-وند و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷). کاهش جریان آب دریافتی در نتیجه سدسازی، علاوه بر اینکه سایر دولت-های ساحلی را با معضل کمبود آب مواجه خواهد ساخت، ممکن است پیامدهای مخرب محیط زیست متعددی را به همراه داشته باشد. پدیده ریزگردها در زمره آن دسته از معضلات محیط زیستی است که منبع آن به طور کلی یا جزئی در قلمرو سرزمین یک یا چند دولت واقع شده است و آثار مخرب آن به محدود سرزمین سایر دولت-ها سرایت می-کند. وقوع طوفان-های گرد و غبار در سال-های اخیر، بهره مندی از محیط زیست سالم برای مردم کشور ما را به شدت با مخاطره مواجه کرده است (فرهادی، ۱۳۹۹: ۱۳۴).

ترکیه با سدسازی بر روی سرشاخه-های رود ارس، اکوسیستم شمالی و جنوبی این رود مرزی و همچنین دریای خزر و کشورهای همجوار آن را تحت-تأثیر قرار داده است. در این تحقیق، ریشه-های بحران آبی موجود در کشور، پیمان-های بین-المللی در خصوص آب-های مرزی، اقدامات

رودخانه-ها و دریاچه-های به هم پیوسته یا متوالی، نمی-تواند توسط یک دولت به ضرر هم-ساحلی بدون رضایت تغییر داده شود (Zaman, Fahim, ۲۰۲۱). به همین ترتیب ماده ۲ اعلامیه مونته ویدئو ۱۹۳۳ اشاره می-کند که هیچ دولتی نمی-تواند بدون رضایت دولت ساحلی دیگر، برای بهره-برداری صنعتی یا کشاورزی از آب-های خود، هرگونه تغییری را که ممکن است مضر باشد، در مسیرهای آبی با ماهیت بین-المللی وارد کند (Zaman, Fahim, ۲۰۲۱). جمهوری اسلامی ایران باید بر اساس کنوانسیون ۱۹۹۲ هلسینکی، بند سوم فصل ۱۸ دستور کار ۲۱ از طریق اعتمادسازی هیدرولوژیکی و هیدروپلیتیکی و استمرار گفت-و-گوها، و با گفتمان «ایجاد مناطق حفاظت شده ویژه در داخل اکوسیستم-های فرامرزی»، پیگیری یک دکترین هیدرودپلماسی متقن و انعقاد قراردادهای حقوقی محکم و یا از طریق اقامه دعوا در مراجع حقوقی بین-المللی نسبت به سیاست-های هژمون آبی ترکیه و فرصت-سازی این کشور از طریق منابع آبی مشترک در حوضه آبریز ارس عکس-العمل نشان دهد (شیرزاد، ۱۴۰۱).

۲. معرفی پروژه آناتولی شرقی (دپ)

ابر پروژه در دست اجرای ترکیه در حوضه ارس، پروژه آناتولی شرقی موسوم به دپ [۶] است که با تکمیل آن، کشور جمهوری اسلامی ایران را نیز به صورت مستقیم تحت تأثیر کاهش آورد آب، قرار خواهد داد (کلانتری، حکمت آرا، ۱۳۹۹). ابر پروژه در دست اجرای ترکیه در حوضه ارس، پروژه آناتولی شرقی موسوم به «پروژه دپ» است که تکمیل آن، کشور ما را به صورت مستقیم تحت تأثیر کاهش حق آبه ارس قرار خواهد داد. دولت ترکیه «پروژه دپ» در رودخانه ارس را که شاه‌رگ حیاتی دشت مغان است توسعه داده است. این پروژه سدهای آرپاچای، کاراکورت، تولوزجاست را شامل می‌شود (ابر پروژه سد-سازی ترکیه، ۱۴۰۱).

۱-۲. آثار زیست-محیطی، اقتصادی و اجتماعی پروژه دپ و احداث سد کاراکورت بر منطقه

اقدامات آبی ترکیه در بالادست حوضه آبریز ارس، این حوضه را نیز در آینده-ای نه چندان دور آستان تنش آبی میان کشورهای واقع در حوضه

دپ» تهدیدی برای امنیت غذایی کشور است و شکل‌گیری پدیده مهاجرت، از جمله چالش‌های قابل پیش‌بینی در حوضه رود ارس خواهد بود که دست کم سه استان اردبیل و آذربایجان‌های شرقی و غربی از آن متأثر خواهند شد. سدسازی‌های ترکیه تنها به پروژه گاپ و داپ محدود نمی‌شود و این کشور ۱۰ پروژه عظیم سدسازی بزرگ دیگر را نیز دنبال می‌کند (پروژه سد-سازی ترکیه، ۱۴۰۰). از بین ۱۰ ابر پروژه آبی ترکیه در منطقه غرب آسیا، دو پروژه گاپ و داپ به طور مستقیم بر کشور ایران اثرگذار هستند. پروژه گاپ بر روی حوضه آبریز فرامرزی دجله - فرات و پروژه داپ بر روی حوضه فرامرزی ارس-کورا در حال تکمیل و اجرا و بهره‌برداری هستند. برای مثال، سد کاراکورت ترکیه (که به تازگی تکمیل و آماده آبیگری شد) و در بالادست حوضه آبریز ارس قرار دارد، تنها یکی از چندین سد عظیم پروژه آناتولی شرقی (دپ) است (میان-آیادی، حجت، ۱۴۰۰). رودخانه مرزی ارس از کوه--های «مین-گول-داغ» در ترکیه سرچشمه می-گیرد و بیش از نیمی از طول رودخانه ارس تقریباً معادل ۱۰۸۰ کیلومتری آن، در مرز سه کشور ایران، ارمنستان و آذربایجان واقع شده است. حوضه آبریز رودخانه ارس حدود ۱۰۲۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت دارد؛ در مجموع حدود ۵۴ درصد از آب رودخانه ارس از دو جمهوری آذربایجان و ارمنستان، ۳۴ درصد از خاک ترکیه و ۱۲ درصد باقی مانده نیز از کشور ایران تأمین می-شود. ارمنستان و آذربایجان، هر دو بر اساس عهدنامه و پروتکل--های منعقد شده ما بین ایران و شوروی سابق از آب رودخانه ارس استفاده می--کنند. از این -رو، با استفاده این دو کشور، سهم ایران از این رودخانه کمتر شده و به یک -سوم کاهش پیدا کرده است. از سویی باید به مسئله آلودگی-های زیست--محیطی ناشی از کارشکنی-های ارمنستان نیز اشاره کرد (فرهودی زرنق، ۱۴۰۰).

کاهش آورد آب از حوضه آبریز رودخانه ارس، علاوه بر تأثیر بر آب شرب، از حاصلخیزی زمین-های کشاورزی زمین-های مسطح ساحلی رودخانه در کشورهای ایران و جمهوری آذربایجان کشورهای پایین-دست این حوضه نیز خواهد کاست که تهدید امنیت غذایی و شکل-گیری پدیده

ترکیه در حوزه آبریز ارس و موارد مورد غفلت واقع -شده در رابطه با رود ارس مورد بررسی قرار گرفته است (فرهادی زرنق، رامین، ۱۴۰۰). در حوضه رودخانه ارس در خاک ترکیه ۱۴ سد یا نیروگاه برق-آبی وجود دارد؛ از این تعداد، ۵ سد و نیروگاه برق-آبی و سد بزرگی با نام «کاراکورت» [۷] به عنوان بزرگ-ترین و مهم-ترین سد ترکیه بر روی رودخانه ارس به اجرا در آمده است. با احداث سد کاراکورت که بدون توجه به مسائل بین--المللی و حق آبه کشورهای ذی-نفع در پایین-دست ساخته شده است، حجم آب جاری رودخانه ارس ۶/۱ میلیارد متر مکعب کاهش می-یابد. با آغاز آبیگری این سد، بی-شک کشورهای همسایه رود ارس از تبعات آن متأثر خواهند شد که کاهش میزان تولید برق و آسیب به کشاورزی دو سوی ارس از این جمله است (فرهودی زرنق، ۱۴۰۰).

سد کاراکورت در محدوده شهرستان ساری قامیش، استان قارص ترکیه قرار گرفته است. ارتفاع سد کاراکورت ۱۲۴ متر است که آب شرب، کشت و صنعت و آبیاری دشت ایغدير و استان قارص ترکیه را تأمین خواهد کرد. طول بدنه این سد ۱۴۲ متر و طول تاج سد ۴۹۷ متر در نظر گرفته شده است. همچنین حجم ذخیره آب سد کاراکورت حداقل یک میلیارد و ۶۰۰ میلیون متر مکعب خواهد بود. با احداث این سد که بدون توجه به مسائل بین‌المللی و حق آبه کشورهای ذی-نفع در پایین‌دست ساخته شده حجم آب جاری رودخانه ارس را ۶/۱ میلیارد متر مکعب کاهش می‌دهد (شکل ۳). البته ترکیه علاوه بر سد کاراکورت، دو سد دیگر به نام‌های سویملز و تولولجا را نیز به ترتیب در بالا-دست و پایین-دست سد کاراکورت بر روی بستر اصلی رودخانه ارس در دست برنامه-ریزی و اجرا دارد (قمرنیا، ۲۰۲۰). سد کاراکورت، از جمله سدهای پروژه مذکور است که حسب اعلام مسئولان ترکیه، علاوه بر استفاده نیروگاهی برق آبی، شکوفایی اقتصادی بالادست حوضه و بهره‌برداری از بزرگ-ترین حوزه آبخیزداری ترکیه نیز از دیگر اهداف مهم این کشور در اجرای پروژه مذکور است (کلانتری، و حکمت-آرا، ۱۳۹۹). کاهش حق آبه از حوضه آبریز رودخانه ارس، علاوه بر تأثیر بر آب شرب، از حاصل خیزی زمین‌های کشاورزی در ایران و سایر کشورهای پایین‌دست این حوضه نیز خواهد کاست. «پروژه

بسیار ارزشمند و در ارتباط با توسعه اقتصادی و حیات اقتصادی کشورها شناخته می-شود. همه نوع توسعه اقتصادی به شدت به آب وابسته است (ملکی-راد، ۱۴۰۰: ۸۰). در حالی که کشاورزی بیشترین مصرف آب را دارد، صنایعی مانند تولید مواد شیمیایی، کاغذسازی، معدن و تولید انرژی نیز به مصرف مقدار زیادی آب متکی هستند (Rieu-Clarke, Alistair, ۲۰۰۴: ۷). حق آبه زیست-محیطی معرف میزان جریان آبی است که می-بایست در یک رودخانه، تالاب یا یک حوزه ساحلی وجود داشته باشد تا بتواند تمامیت بهره-وری و در نهایت بقای اکوسیستم آن را تضمین نماید. رعایت حق آبه-های زیست-محیطی به ویژه در مواردی که رودخانه یا تالاب مشمول مقررات خاص و یا رقابت بهره-برداری مثل دو یا چند کشور است اهمیت ویژه-ای پیدا می-کند. نظام حق آبه زیست-محیطی در برگیرنده میزان رهاسازی آب از حیث مقدار و دفعات و زمان-بندی لازم به منظور تعیین سلامت سیستم حوزه آبریز از دیدگاه اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی است (سیفی قره یتاق و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). در حقوق بین-الملل، بین رودخانه مجاور و رودخانه فرامرزی فرق حقوقی وجود ندارد و یا اینکه از لحاظ فیزیکی بین این دو رودخانه تفاوت وجود دارد، با این حال مقررات حقوق بین-الملل در مورد این دو دسته از رودخانه بین-المللی یکسان است (سیفی قره یتاق و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). میزان حق آبه زیست-محیطی بستگی به هیدرولوژی و اکولوژی یک حوزه آبریز خاص داشته و منوط به شرایطی است که ضامن بقای آن باشد. حق آبه از طریق سدها، شبکه-های آبرسانی و سازه-های آبی قابل تنظیم می-باشد (سیفی قره یتاق و همکاران، ۱۳۹۳: ۱-۲).

موضوع حق آبه-های زیست-محیطی و قوانین مربوط به آن از مباحث جدیدی است که طی دو دهه اخیر در برخی قوانین ملی و بین-المللی مربوط به مدیریت منابع آب وارد شده است، مرتبط-ترین قوانین و تصمیمات بین-المللی را می-توان در تصمیمات و قطعنامه-های کنوانسیون حفاظت از تالاب-ها (کنوانسیون رامسر) [۹]، کمیسیون جهانی سدها، کنوانسیون تنوع زیستی و همچنین اعلامیه جهانی حقوق بشر که به صورت غیر-مستقیم به آن اشاره-ای کرده است (سیفی قره

مهاجرت، از جمله چالش-های قابل پیش-بینی در حوضه رود ارس خواهد بود که حداقل سه استان اردبیل و آذربایجان-های شرقی و غربی از آن متأثر خواهند شد (کلانتری و حکمت-آرا، ۱۳۹۹).

۲-۲. اهمیت آبراهه-های بین-المللی و حقوق کشورهای ساحلی یک آبراه وجود منابع آب کافی و سالم و دسترسی به آن برای یک کشور به معنای توسعه در بخش کشاورزی، غذای کافی، رشد اقتصادی، و رفاه عمومی است. امنیت آب به-ویژه در مناطق خشک و نیمه-خشک به امنیت ملی مربوط می-شود. حتی نگرانی درباره امنیت آب گاهی از امنیت ملی فراتر رفته است. عدم نیل به امنیت آب به طور گسترده توسط سیاست-گذاران و دانشگاهیان به عنوان یک خطر جهانی شناخته می-شود چرا که سلامت و معیشت جوامع به خصوص جوامع آسیب-پذیر را به خطر می-اندازد بنابراین عدم حصول آن نه تنها امنیت ملی کشورها بلکه امنیت جهانی را با مخاطره رو-به-رو سازد (Tolba Aboelnga, Hassan and others, ۲۰۲۰: ۱). آب از مهم-ترین شاخصه-های امنیتی در کشورهای خشک و نیمه -خشک است، چون دستیابی به منابع آبی قابل اعتماد به معنای برخورداری از ظرفیت و پتانسیل لازم برای توسعه اقتصادی و اجتماعی و در نهایت بهبود استانداردهای زندگی و رفاه اجتماعی خواهد بود (کامران دستجردی، ۱۴۰۰: ۷۷۱). فشار فزاینده بر منابع آب جهان تأثیرات عمده-ای بر رفاه اجتماعی و اقتصادی ما دارد (Cooley, Heather and others, ۲۰۱۴: ۱). امروزه کشورها باید عوامل جدید از جمله ملاحظات اجتماعی، اقتصادی، زیست-محیطی و بهداشتی را در سیاست-های امنیتی خود وارد نمایند؛ چرا که ترکیب همه-گیری یک بیماری عفونی، فقر، بیابان-زایی، کمبود آب و مشکلات زیست-محیطی منجر به بروز تهدیدات جدی برای امنیت بین-المللی می-شود که اعضای هیأت عالی رتبه «جهانی امن-تر: مسوئلیت مشترک ما» [۸] در دسامبر ۲۰۰۴، این موضوع را مورد توجه خود قرار دادند (بیگ-زاده و افشاری، ۱۳۹۰: ۲۲۸).

آب یک کالای اقتصادی است. منابع آب، با حاکمیت و حیات اقتصادی بسیاری از کشورها ارتباط نزدیک یافته است. از این رو آب به عنوان کالایی

یتاق و همکاران، ۱۳۹۳: ۲).

۳. پروژه داپ از منظر اصول حقوقی حاکم بر آب-های فرامرزی

مسأله آب نیز در پیوند با حیات و بقای انسان-هاست از این رو اگر جوامع در روند توسعه به بعد انسانی آن بی-توجه باشند، علاوه بر این که از اهداف استقرار حقوق بشر در مرزهای خود و به طور کلی جهان عدول کرده-اند، زندگی و بقای انسان را نیز به خطر انداخته و آن را با مشکلات فراوان همراه می-کنند. همواره مسأله آب، ارتباط آن با امنیت و حتی شرایط تشکیل حکومت دارای ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر بوده-اند. جامعه شناسان و دانشمندان علم سیاست نیز بر نقش آب در بازی قدرت و ساختار جوامع تأکید دارند (نمازی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۴). آب یکی از منابع کره زمین است که به میزان بسیار گسترده-ای تقسیم شده است. رودخانه-ها اغلب مرز بین کشورها را تشکیل می-دهند یا در میان کشورهای مختلف جریان دارند. دو نوع رودخانه بین-المللی را باید از هم متمایز ساخت: رودخانه-های مرزی با هم-جوار و رودخانه-های متوالی. رودخانه مرزی شامل آبراهه-هایی هستند که دو یا چند کشور را از یکدیگر جدا می-نمایند و تمام یا قسمتی از مرز دو یا چند کشور را تشکیل می-دهند. در خصوص رودخانه-های مرزی، مسئله تحدید حدود حائز کمال اهمیت است. در مورد رودخانه-های مجاور، دولت-های مربوط با سهولت بیشتر در صدد انعقاد توافقی بر می-آیند که به تقسیم منصفانه استفاده-های مختلف رودخانه، از طریق خودمحدودسازی دوجانبه حاکمیت سرزمینی می-انجامد. اما رودخانه-های متوالی به آبراهه-هایی اطلاق می-شود که از قلمرو یک یا چند کشور سرچشمه گرفته و از خاک دو یا چند کشور عبور می-کنند. آن چه در چنین رودخانه-هایی مورد مناقشه قرار می-گیرد، میزان سهمیه-بندی و حق آبه دول ساحلی است. در مورد آبراهه-های متوالی، وابستگی کشور پایین-دست و خطر استفاده بیش از حد کشور بالادست از آب اقتضا می-کرد که با توجه به خصوصیات هر مورد مقررات جامع-تری در نظر گرفته شود. در بسیاری از موارد اهمیت منافع و تمایل به دوری جستن از درگیری-های احتمالی، طرفین را وادار به تفاهم درباره شیوه سهمیه-بندی آب نموده است. معیارهای

تقسیم آب در آبراهه-های بین-المللی شامل؛ تقسیم مساوی، تقسیم کمی و تقسیم سرزمینی بوده است (نوازی، ۱۳۹۸: ۱۷۲-۱۷۱).

۴. چالش-ها و فرصت-ها

مدیریت آب-های فرامرزی با چالش-ها و فرصت-هایی همراه است از جمله الف. تضاد منافع: کشورهای مختلف ممکن است منافع متضادی در استفاده از منابع آب داشته باشند که این تضاد می-تواند منجر به تنش-ها و درگیری-ها شود.

ب. کمبود منابع آب: در بسیاری از مناطق، کمبود آب به یک چالش جدی تبدیل شده است که این کمبود می-تواند به رقابت بین کشورها برای دسترسی به منابع آب منجر شود.

ج. تغییرات اقلیمی

د. آلودگی و تخریب محیط زیست

ه. عدم همکاری و توافقات قانونی

همچنین مدیریت آب-های فرامرزی می-تواند فرصت-هایی نیز فراهم کند از جمله

الف. توسعه فناوری

ب. همکاری های بین-الملل بیشتر کشورها و کاهش تنش-ها

ج. توسعه فناوری

د. سرمایه گذاری در زیر ساخت-ها

ه. توسعه پایدار

نتیجه-گیری

آب به عنوان عنصر حیاتی بقای بشر شناخته می-شود. چرا که تمامی ابعاد زندگی انسان-ها به این ماده بستگی دارد. جوامع بشری برای دستیابی به توسعه در تمامی زمینه-های اقتصادی، اجتماعی و زیست-محیطی، وابسته به آب هستند. با وجود تغییرات اقلیم آنچه امروزه دولت-ها و اتباع آن-ها را تهدید می-کند، عدم وجود امنیت آب است. اهمیت حل مسأله بحران آب برای جوامع به گونه-ای است که برخی اندیشمندان و تحلیل-گران از

خود دریافت کند. استفاده از اقداماتی مانند مسدودسازی آب-ها و پروژه-های انتقال و انحراف آب-های فرامرزی با اهداف سیاسی یکی از شیوه-های برآورده ساختن اهداف مختلف سیاسی دولت-هاست.

[1] Chile institutes proceedings against Bolivia with regard to dispute concerning the status and use of the waters of the SiLala River system, ICJ, (۲۰۱۶)

[2] The Watercourses Convention (۱۹۹۴), Art. ۵

[3] Sustainable Development Goals, (SDGs), Goal. ۶

[4] UN Watercourses Convention ۱۹۹۷, art ۱۱ and ۱۲

[5] Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Swed., June ۵-۱۶

[6] Action Taken by the Conference, ۴, U.N. Doc ,۱۹۷۲ A/CONF.۴۸/۱۴/Rev. ۱ (۱۹۷۳)

[6] Doğu Anadolu Projesi (DAP)

[7] Karakurt

[8] A More Secure World: Our Shared Responsibility

[9] The Ramsar Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, ۱۹۷۱

وقوع جنگ-های آبی در آینده-ای نه چندان دور سخن می-گویند. زیرا عدم دسترسی به آب شیرین کافی، سالم و بهداشتی از یک سو و کمبود ذاتی منابع آب شیرین و مصرف رو به افزایش آن، بحران-های جبران-ناپذیر، انسانی، اقتصادی و زیست-محیطی متعددی را در پی دارد. همراه با بحران آب، لزوم دسترسی به آب شیرین سالم، کافی و بهداشتی برای دولت-ها به امری ضروری در راستای تحقق رفاه و امنیت انسانی در قلمرو سرزمینی- آن-ها مبدل شده است. از طرفی با شناسایی حق بر آب به عنوان یک حق بشری، جلوگیری از دستیابی به آب را توسط دولت-ها نسبت به همسایگانشان می-توان تهدید حقوق بشر به حساب آورد. به این صورت که برخی کشورها در بالادست حوزه آب-ریز، با استفاده از آب-های موجود در نواحی سرزمینی خود و سد-سازی-های گسترده مانع تحقق حق بر آب برای همسایگانشان در پایین-دست شده و اجازه دست-یابی به مقادیر آب کافی، سالم و بهداشتی را محدود نمایند. نقش کم-آبی در ایجاد بحران-های متعدد از جمله بحران امنیتی در کشورهای منطقه غرب آسیا به دلیل اقلیم خشک و کم آب به طرز نگران کننده-ای در حال افزایش است. در منطقه غرب آسیا، کشور ترکیه با احداث تعداد قابل توجهی از سدها تحت عناوین پروژه-های آناتولی شرقی و غربی موانع گسترده-ای را برای تحقق این امر در کشورهای پایین-دست خود یعنی سوریه، عراق و ایران ایجاد کرده است و همچنین بحران-های زیست-محیطی جدی با وجود این سد سازی-ها برای این کشورها به وجود آورده است. به نظر می-رسد اقدام ترکیه برای ایجاد یک هژمونی سیاسی و فشار بر همسایگان با تهدید محیط زیست و فشار بر منابع آب شیرین کشورهای همسایه-اش می-باشد تا به این طریق امتیازاتی را از همسایگان

منابع

فارسی.

الصحراوی، عبدالحمید، (۲۰۱۷)، «النظام القانونیه للمجارى المایه العابره للحدود علی ضوءه اتاقيه المم المتحده بشأن استخدام المجارى المایه الدولیه فیه الغهراض غیرالمالحيه»، مجله الاقه والقانون.

احمدی اوندی، ذوالفقار و همکاران (۱۳۹۳)، ارزیابی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی پروژه سد کارون ۳ شهرستان ایذه، فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، ۸ (۳)، ۲۷-۵۲.

بیگ زاده، ابراهیم و افشاری، مریم، (۱۳۹۰)، تغییرات آب و هوایی از امنیت بین-المللی تا امنیت انسانی در حقوق بین-الملل، مجله تحقیقات حقوقی، (۵).

پورهایشمی، سید عباس، (۱۳۹۴)، توسعه نوین در حقوق بین-الملل محیط زیست با تأکید بر کنوانسیون حقوق بهره-برداری از آبراهه-های بین-المللی برای مقاصد غیر-کشتریانی ۱۹۹۷، قابل دسترس در: پایگاه تخصصی حقوق بین الملل. خبرگزاری تسنیم (۱۴۰۰)، «پروژه سدسازی ترکیه کشت و صنعت را در ۴ استان کشور نابود می‌کند!»، ۳۰ آذر ۱۴۰۰ قابل دسترس در خبرگزاری تسنیم: <https://tn.ai/۲۶۲۹۹۶۵> مشاهده شده در ۱۷ فروردین ۱۴۰۱.

زارع، علی، طیبی، سبحان، نادری، شیما، (۱۳۹۶)، دیپلماسی محیط زیست در پرتو هم-گرایی بین-المللی، رهیافتی موثر در نیل به سوی حقوق بین-الملل توسعه پایدار، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۲۱ (۹).

شیرزاد، حسین، (۱۴۰۱) «قضیه ارس، پیامدهای دکتین هژمونی هیدرو پلتیک منطقه‌ای به قلم حسین شیرزاد»، قابل دسترس در: <https://agrofoodnews.com/category/articles-notes/?print=print-search>

فرهادی، علی، (۱۳۹۹)، تأثیرات طرح راهبردی آناتولی جنوب شرق ترکیه (GAP) بر امنیت جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه امنیت ملی، سال دهم، (۳۸)، ۱۳۳-۱۳۴.

فرهودی زرنق، رامین، (۱۴۰۰) غفلت از دیپلماسی آب در منطقه و فرصت طلبی ترکیه، ۳۰ دی ۱۴۰۰، قابل دسترس در <https://iranthinktanks.com/neglect-of-water-diplomacy->

/in-the-region-and-turkeys-opportunism

قمرنیا، هوشنگ، (۱۴۰۳). «بررسی حق آبه ایران از رودخانه مرزی ارس در شمال غرب کشور و اثرات پروژه داپ ترکیه بر آن»، قابل دسترس در:

<https://www.researchgate.net/profile/Houshang-Ghamarnia/publication/۳۵۰۶۱۶۳۸۰>

کامران دستجردی، حسن، (۱۴۰۰)، بررسی نقش عوامل طبیعی بر امنیت رودخانه-های مرزی ایران، پژوهش-های جغرافیای انسانی، ۵۳ (۲).

کلانتری، جلال و حکمت آراء، حامد، (۱۳۹۹)، بررسی هیدروپلیتیکی سدسازی های ترکیه در حوضه ارس، نهمین همایش ملی سامانه های سطوح آبیگر باران، تبریز.

محمدی دینانی، منصور، مولایی، یوسف و بنی-حبیب، محمد-ابراهیم، (۱۳۹۷)، اصل بهره-برداری معقول از منابع آب در حقوق بین-الملل آب و رویه مورد عمل در ایران، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۴۸ (۳).

ملکی راد، زهرا. (۱۴۰۰)، ارتباط متقابل توسعه پایدار و امنیت آب از منظر حقوق بین-الملل، پایان-نامه کارشناسی ارشد حقوق بین-الملل، دانشگاه قم.

مشهدی، علی و حسین، مقداد، (۱۳۹۵)، بررسی و تبیین انصاف بین نسلی، اولین همایش ملی حقوق سبز با تأکید بر چالش-های زیست محیطی، گرگان.

موسوی، سید فضل-الله و میرمحمدی، معصومه سادات (۱۳۹۲)، تغییرات جوی: تهدیدی علیه صلح و امنیت بین-المللی، مجله حقوقی بین-المللی، (۴۹).

نمازی، آرش و همکاران، (۱۳۹۷)، "آب، امنیت؛ مطالعه موردی دریاچه ارومیه"، مجله مطالعات سیاسی، (۴۱).

میان آبادی حجت، (۱۴۰۴). «ابر پروژه های ده گانه آبی ترکیه» انرژی امروز، اسفند ۱۴۰۴.

نواری، علی (۱۳۹۸)، بهره برداری از سد ایلیسو در ترکیه و موازین حقوق بین الملل آب، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال بیست و یکم، ۹۸ (۶۳)، ۱۶۱-۱۸۸.

۲. منابع لاتین

Adams, W.M., (۲۰۰۹) "Green Development Environment and sustainability in a developing world", USA and Canada Routledge, Third edition

Alam, Shawkat, (۲۰۰۷) "An Examination of the International Environmental Law Governing the Proposed

Rieu-Clarke, Alistair Stephan, (۲۰۰۴) "A Fresh Approach to International Law in the Field of Sustainable Development What Lessons from the Law of International – Watercourses?", International Water Law Research .Institute University of Dundee

The Ramsar Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, ۱۹۷۱

Tolba Aboelnga, Hassan and others, (۲۰۲۰) "Assessing Water Security in Water-Scarce Cities: Applying the ,Integrated Urban Water Security Index (IUWSI) in Madaba Jordan", MDPI Journal Water, No. ۱۲

,Zaman, Fahim,) ۲۰۲۱("International Law on Water Rights – Available at: International Law on Water Rights .DAWN.COM, Seen on ۷ November

Indian River-Linking Project and an Appraisal of Its Ecological and Socio-Economic Implications for Lower Riparian Countries", The Georgetown International Law .Review, Vol. ۱۹, Issue. ۲

Alana M. (۲۰۱۷), Wilson and Others. "High Asia: The International Dynamics of Climate Change and Water Security". The Journal of Asian Studies

Cooley, Heather and others, (۲۰۱۴) "Global Water ,Governance in the Twenty-First Century", In: H. Gleick .Peter, World's Water, Oakland, California, Vol. ۸

Patricia K. Wouters, (۱۹۹۶) "An Assessment of Recent Developments- in International Watercourse Law through the Prism of the Substantive Rules Governing Use .Allocation", NATURAL RESOURCES JOURNAL, Vol. ۳۶